

הרב קוק ובית המלאכה ביפו

הקדמה
הקמת "שערי תורה" ובית המלאכה
היחס בין תלמוד התורה "שערי תורה" לבית המלאכה
מטרות הקמת בית המלאכה
סיכום

הקדמה

בכתבי מרן הרב קוק זצ"ל מצויים מקורות רבים העוסקים ביחס ללימודי חול¹. בין השאר מציין הרב את חשיבות העיסוק בהם מכמה בחינות: א. סיוע להבנת חלקים רבים בתורה: "כל מה שיחסר לאדם מחכמות העולם, נגד זה יחסר לו עשרת מונים מן התורה, אמר רבנו הגר"א ז"ל לנאמני ביתו"². ב. השפעה על הדור: "למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו"³. ג. קידוש השם לעיני העמים: "ראוי לישראל ובפרט לחכמי תורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים"⁴. ד. שלימות רוחנית וקיום מצוות אהבת ה': "בכלל, מביאים כל המדעים להכרה האלקית ולאהבת אלקים, אם כן הם כלולים בציווי של שמע ואהבת, שעל זה סובב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך"⁵. ה. עילוי גשמייתו של העולם: "והנה, אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת הייתה סיבה להגיע לקדושה ולמעלה עליונה"⁶.

כך הייתה דעת הרב ברמה העקרונית. אך למעשה, על אף חשיבותם הגדולה של לימודי החול, הדרכתו של הרב הייתה לעסוק בהם בתלמודי התורה באופן מצומצם,

1 מאמר זה הינו חלק מסדרת מאמרים בעניין עמדותיו החינוכיות של הרב בכלל, ויחסו ללימודי החול בפרט. פתיחה זו לקוחה מפתחת המאמר "משנתו של הרא"ה קוק זצ"ל בדבר הגיל הראוי לעיסוק בלימודי חול, ויישומה בישיבת 'תורת ירושלים', 'המעין' גיל' 210 [תמוז תשע"ד] עמ' 43. עניינים המשיקים למאמר זה ניתן לראות גם במאמר "לימודי החול בישיבת הרב קוק ביפו", אסיף ב, תשע"ה, עמ' 307.

2 עקבי הצאן, סוף מאמר "דרישת ה".

3 שם.

4 מאמרי הראיה עמ' 438.

5 שמונה קבצים א, תתק.

6 מאמרי הראיה שם.

למניעת בורות ולא לשם השכלה כללית. הדרכת הרב הייתה שהרחבת אופקים של ממש צריכה להיעשות בגיל מבוגר בהרבה, לאחר הכנה רוחנית משמעותית, הכוללת לימוד תורה מרובה לאורך שנים ועבודה רוחנית ביראה ובמידות.⁷

רבים נוטים לחשוב שהעובדה שבתלמוד תורה "שערי תורה" ביפו, שזכה להדרכתו הצמודה של הרב, היה גם בית מלאכה, מעידה על כך שהרב דגל בשילוב לימודי קודש ולימודי מלאכה, או לימודי קודש ולימודי חול. לפיכך יש צורך לבחון לעומק מה היו מטרותיו של בית המלאכה, וכיצד היה הממשק בינו לבין הת"ת, וממילא מה יש לתלמוד מקומו של בית המלאכה על דרכו של הרב בעניין.

הקמת "שערי תורה" ובית המלאכה

תלמוד תורה "שערי תורה" הוקם בשנת תרמ"ו ביוזמת הרב של יפו באותה תקופה, הרב נפתלי הרץ הלוי זצ"ל, ואיתו מספר עסקנים מקומיים, עם הקמת הקהילה היהודית ביפו.⁸ הת"ת נקרא בשם זה, "שערי תורה", משום שהעיר יפו הייתה שער הכניסה לארץ, בהיותה עיר הנמל העיקרית באותה תקופה.⁹

בשנת תרס"ב נפטר הרב נפתלי הרץ הלוי, ובשנת תרס"ד עלה הרב קוק זצ"ל לארץ לאחר שהוזמן לכהן במקומו כרב העיר יפו והמושבות. הראי"ה פרס את חסותו על תלמוד תורה "שערי תורה", וראה בו את הדרך החינוכית המועדפת, במקביל להסכמתו גם לקיומם של מוסדות ששילבו לימודי חול מעבר למקובל בתלמודי התורה. באגרת לרב מימון הביע הרב את הסכנה הנוראה עד כדי חורבן (!) אם לא יתקיימו מוסדות על טהרת הקודש, וזאת משום שזו הדרך להצמיח תלמידי חכמים בשיעור קומה¹⁰:

אנכי לא פעם אחת בחנתי את תלמידי הת"ת, והנני מעיד נאמנה שתקוה להעמיד לנו דור של ת"ח יראי ד' וחושבי שמו, דבקים באהבת תורה ויראת שמים, חריפים ושנונים, כימי עולם, דוקא מהמוסד הקדוש נשקפה לנו, ודוקא מצורתו המסורתית הקדושה ההולכת בעקבות שלומי אמוני עם ד', גדולי התורה והיראה מעולם. והחיל הזה אשר נגע ד' בלבבם, ידע ידידי,

7 על כך בהרחבה במאמר בהמעין הנ"ל בהע' 1.

8 על חברת "דגל תורה" שסייעה להקמתו, ועל גלגוליו השונים של ת"ת "שערי תורה", ראה "לוח ארץ ישראל" ד, עמ' 68.

9 ראה "חיי הראי"ה" עמ' רעב (במהדורת מאבני המקום עמ' 236), ורומז לכך גם הרב באגרותיו, ראה חלק ד עמ' שפט, וחלק ה עמ' מב.

10 אגרות הראי"ה, אגרת תקע.

שלעולם יהיה המנצח (המוביל את הנצח. מ"א) הפנימי בחיי האומה, ודוקא מבית המדרש העתיק וממתמידיו תצא תורה ואורה לישראל... חורבן נורא הוא לישראל, חלילה, אם יאפסו ח"ו החדרים, בתי הת"ת והישיבות ע"פ צביונם העתיק, אפילו אם יבואו תחתיים בתי ספר וגימנסיות מרופדות ברפידות של אמונה ויראת שמים.

כשנתיים לאחר הגעת הרב ארצה הוקם בהסכמתו¹¹ בית המלאכה לצד התלמוד תורה. הרב החשיב מאד את בית המלאכה, ואף מציין את הצלחתו המקצועית¹²:

...שזה מקרוב אשר נוסד, ערך שנתיים, ועתה הוא עומד ב"ה במדרגה כזאת עד שהבנק אנגלא-פלשטינא הכין על ידו ארון-ברזל (=כספת) ע"פ תכנית הארונות האירופאיים, בפורמאט גדול, והם מלאים רצון מטיב המלאכה.

במכתב העוסק במצב החינוך בארץ כותב הרב על המוסד שערי תורה¹³:

יש בו עתה ג"כ מחלקה ללימוד מלאכה. זהו דבר חדש, שהרהבתי עז להרשות לתקנו, ובע"ה בהמשך הימים ישא את פריו, שיהיו לנו על ידו המון בעלי מלאכה ואנשי השוק שלא יביטו על דרכי היהדות כ'גויים גמורים', כפי מה שהדבר עלול להיות מתהלך אם לא יקורב כלל החינוך המעשי של אנשי השוק למחיצה שבה ת"ח שרויים ומתהלכים עכ"פ.

וכך גם כתב הרב באגרת נוספת¹⁴:

בתי ספר ללימודי חול ולמלאכה נמצאים רבים במרחב ארץ הקודש. לפורטם אינני יכול, כי כמעט כל מה שנוסד מחדש עיקרו הוא בחול. רק פה החילונו ליסד מחלקה של מלאכה מצורף ל'שערי תורה', והדבר עומד בראשית התפתחותו, וצריך אימוץ ועזרה מוסרית וחומרית מרובה, ואז יוכל להועיל הרבה למצב ארץ הקודש ולהרמת ערך היהדות הנאמנה.

ובאגרת לאחיו מבאר הרב את דבריו אלה, במה יוכל בית המלאכה "להועיל הרבה למצב ארץ הקודש"¹⁵:

בת"ת שערי תורה פה הוקמה ע"פ הרשאתי מחלקה למלאכה, והיא הולכת ומתגדלת, ואקוה שתיתן כבוד לשלומי אמוני ישראל, **להודיע לכל שהננו**

11 כנראה לא ביוזמתו, ראה לשונו המובאת בסמוך מאגרות הראיה, אגרת נט: "יש בו עתה ג"כ מחלקה ללימוד מלאכה. זהו דבר חדש, שהרהבתי עז להרשות לתקנו", ובאגרת קכה "ע"פ הרשאתי".

12 אגרות הראיה, אגרת קמו, עמ' קפז.

13 אגרות הראיה, אגרת נט, עמ' סו-סז.

14 אגרות הראיה, אגרת צח, עמ' קטז.

15 אגרות הראיה, אגרת קכה.

חפצים בבנין הארץ המעשי. עתה כבר עסוקים הם בתעשיית ארונות הברזל לבתי האוצר, אשר לא יפלו בשכלולם מהמובאים מאירופא, והפירמה של 'בית מלאכה לשערי תורה' תתנוסס עליהם. לפי דעתי ראוי לשמוח על זה ב"ה.

היחס בין תלמוד התורה "שערי תורה" לבית המלאכה

מהניסוחים במקורות הנ"ל נראה לכאורה שבית המלאכה לא היה חלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים בתלמוד תורה, אלא היה מצורף לתלמוד תורה כמחלקה, כלשון הרב "יש בו עתה ג"כ מחלקה ללימוד מלאכה", וכן "מחלקה של מלאכה, מצורף לישערי תורה".

ניסוחים אלה נוגדים את מה שמקובל לחשוב שבית המלאכה היה חלק אינטגרלי מתלמוד התורה, וכי כל הלומדים בתלמוד תורה שילבו בלימודיהם גם לימוד מלאכה. כפועל יוצא מהבנה זו, יש שהסיקו, כאמור לעיל, שהרב תמך בשילוב לימודי חול במוסדות התורה, ויש שהסיקו שאמנם אין מכך ראיה לעיסוק בלימודי חול - אך לשילוב לימודי מלאכה יש מכאן ראיה.

האמת היא, שלימודי חול היו בתלמוד התורה ממילא, גם בלי קשר לבית המלאכה. כך מתואר למשל בספר "מראה ארץ ישראל והמושבות" (תרנ"ט):

בית התלמוד תורה ביפו נוסד בשנת תרמ"ו. הנערים יתחילו בו את הקריאה העברית וילמדו עד הגיעם ללימודי גפ"ת, וגם קריאה וחשבון יורו להם שמה. הבית הזה יתמך מנדבות אחינו בארץ ישראל והמושבות וגם מחוץ לארץ ישלחו אליו תמיכות קטנות. אפשר כי תמיד מרובים הוצאותיו על הכנסותיו, כי מעטות הנה. המנהל הראשי הוא הרה"ח מר אייזיק בן-טובים¹⁶.

בכך אין להצביע על דרך חדשה בחינוך בשונה מהמקובל, שכן לימודי חול במינוך נמוך היו בתלמודי תורה גם בעבר, בהבחנה הברורה בין מניעת בורות לבין רכישת השכלה והרחבת אופקים¹⁷.

כמה מאגרותיו החשובות של הרב העוסקות בענייני חינוך, נכתבו לר' יצחק אייזיק הלוי, בעל "דורות הראשונים", שהתמנה מטעם "אגודת ישראל" בגרמניה

¹⁶ על תוכנית הלימודים של "שערי תורה" ראה "לוח ארץ ישראל" א עמ' 208; עיתון "החבצלת" י"ב תשרי תרנ"ד, עמ' 1; עיתון "הצפירה" גליון 207 כ"ד אלול תרנ"ז עמ' 1023 תחת הכותרת "מכתבים מיפו"; שם גליון 292 כ"ח טבת תרנ"ט עמ' 1519 מאמר "למען האמת" סעיף א; עיתון "השקפה" כ"ו חשוון תרס"ה.

¹⁷ על החילוק בין מניעת בורות לרכישת השכלה ראה במאמר "משנתו של הרא"ה קוק זצ"ל בדבר הגיל הראוי לעיסוק בלימודי חול, ויישומה בישיבת תורת ירושלים" (הנ"ל הע' 1). על הנהגת לימודי חול בתלמודי התורה גם ביישוב הישן ואף קודם לכן, ראה שם עמ' 46.

לעמוד בראש ועדה לקידום מוסדות החינוך בארץ ישראל.

מאגרת שכתב לו הרב בעניין "שערי תורה", מתבררים שני פרטים יסודיים המשליכים על הבנת מהותו של בית המלאכה, האחד ביחס להיקף התלמידים מבין תלמידי התלמוד תורה שלמדו מלאכה לצד לימודי הקודש, והשני, ביחס למידת היות תלמידי בית המלאכה מעורבים בלימוד ובחינוך יחד עם כלל התלמידים.

באגרת זו¹⁸ שנכתבה בשנת תר"ע¹⁹ הרב מציין שלומדים בבית המלאכה יותר מעשרים תלמידים, אך הרב לא מציין באיגרתו מה המספר של כלל תלמידי התלמוד תורה. בהשוואה למקורות אחרים עולה שמספר זה קטן בהרבה ממספר תלמידי התלמוד תורה. כך למשל, כבר בשנת תרנ"ז היו בתלמוד תורה כ-130 תלמידים²⁰, ובתקופה מאוחרת יותר, בה נכתבה אגרתו זו של הרב, מספר התלמידים בשערי תורה עמד על כ-200²¹. העולה מכך הוא שבאותה תקופה רק כ-10% מהתלמידים למדו גם מלאכה. לאור זאת, עדותו של הרב על כ-20 תלמידים בבית המלאכה באותה תקופה, היא ראיה נוספת לכך שמדובר במחלקה שנועדה למקצת התלמידים בלבד, ושלימודי המלאכה לא היו חלק אינטגרלי מלימודי התלמוד תורה.

גם ממסמכים ופרסומים של בית המלאכה עצמו עולה שאינו מיועד לכלל תלמידי התלמוד תורה, ואף אינו חלק ממנו. כך למשל, במסמך משנת תרפ"א מצוין כי לומדים בבית המלאכה רק עשרה תלמידים, ותוכנית פיתוח עתידית תאפשר קליטה מקסימלית של שלושים תלמידים בלבד²². לפי מסמך זה התקציב של בית המלאכה היה עצמאי, והסיוע של ת"ת שערי תורה הגיע רק לכ-15% ממנו. במכתב למחלקת החינוך של "ועד הצירים לארץ ישראל" בחתימת גבאי ומייסדי בית המלאכה "שערי תורה", נכתב כי "כעת הננו מקבלים 15 לירות מצריות לחודש מהת"ת "שערי תורה", אבל אם נקבל תמיכה

18 אגרות הראיה, אגרת רמ.

19 ברוב-ככל אגרותיו משנה זו הרב מכנה את השנה הזו "תר"עין", כדי להימנע מהגדרת השנה כרעה. יתכן שכוונתו בלשון "תרעין" היא ל"שערים" בלשון הארמית, או לרמוז, בהתאם לדרכו של הרוא"ה (ולשם משפחתו, וכן ראשי תיבות שמו), למהותה של התקופה - תר-עין, צופה ישועה. אשמח אם אחד הקוראים יחכימיני בידיעה או בסברה אחרת.

20 ראה "לוח ארץ ישראל", עמ' 71-69.

21 ראה חנה רם, "היישוב היהודי ביפו - מקהילה ספרדית למרכז ציוני", עמוד 190, ובספרו של הרב אברהם וסרמן "מסילה חדשה", עמ' 324. בחוברת "תעודות אנשי שם שבקרו את בית המלאכה אשר על יד שערי תורה בעיה"ק יפו ת"ו", מובא (בעמ' 21) שבשנת תרס"ט היו בבית המלאכה 23 נערים. בפתח החוברת "חשבון בית המלאכה ביפו ת"ו", ה, מהשנים תרע"ב-תרע"ג, מופיעה תמונת תלמידי בית המלאכה, ובה כ-25 תלמידים.

22 ארכיון ציוני מרכזי, S 2446-227.

מוועד החינוך בוודאי יפסיקו לתת²³. במסמך נוסף מצויין כי "זהו מוסד אחר לגמרי, ואין לבית המלאכה שום השתתפות בענייני כספים עם הת"ת, זולת השם שערי תורה"²⁴. בתזכיר רשמי של בית המלאכה משנת תרפ"ד נכתב כי "מלבד העבודה הם לומדים שלוש שעות ביום, מפני מורים מיוחדים, לימודי קודש וחול, ומתפללים בבית התפילה של המוסד"²⁵. מיותר לומר ששלוש שעות לימוד בלבד ביום, הכוללות בתוכם גם לימודי חול, אינן מתאימות לתלמוד תורה, ושונות לחלוטין מסדר היום של ת"ת שערי תורה. התזכיר הנ"ל מציינ גם את עובדת היות המורים "מורים מיוחדים", וכי אפילו התפילה נפרדת מזו של התלמוד תורה - מוסד אחר לגמרי, חינוכית, לימודית וכלכלית.

גם מדבריו של הרב ניכר שדרך החינוך בבית המלאכה שונה מדרך החינוך לכלל תלמידי "שערי תורה" שכללה לימוד תורה ללא מלאכה. מה שאכן מדגיש כי בית המלאכה היה מיועד רק לחלק קטן מהתלמידים:

כמו-כן דבר גדול ונכבד הוא בית-המלאכה, אשר נוסד פעה"ק ת"ו על יד הת"ת שערי תורה, שמטרתה נאמנה לגדל בקרבנו בעלי מלאכה בלתי בורים מדעת תורה, ומחונכים בדרכי היראה. והנה ההתחלה הייתה קטנה, ועתה נתגדלה ב"ה בכמה מכוונות ותלמידים, יותר מעשרים. **אך חסרון אחד צריך להימנות, שמוסד גדול²⁶ כזה צריך מנהל שישגיח על הכל, על החינוך המוסרי של התלמידים, שהיא השגחה שונה מאותו החינוך של תלמידי השערי תורה, המיוחדים לתורה, ועל נימוסי ההנהגה, גם על ההנהגה של הרכוש, שתהיה מסודרת כראוי, ועל דרכי הלימוד של הנערים ואורחות חייהם. ומאוד היה ראוי שהאגודה הנכבדה, שהדרת גאונו שיחיה יושב בראשה, תשים לב על זה, לבור איש כזה בעל השפעה של יראת שמים ושל נימוס נאה, ולתמוך בהוצאה הדרושה לכך, שהמוסד עצמו, בראשית פריחתו, אין בו יכולת לזה²⁷.**

מאגרת זו לא ברור שבפועל אכן היו מנהלים שונים ודרכי לימוד שונות לשתיה המסגרות, התלמוד תורה ובית המלאכה, או שזו רק בקשה של הרב לתקצב הפרדה שכזו, אך ברור מבקשתו זו של הרב שהוא לא רואה את שתי המסגרות כמקשה אחת, וכי "תלמידי השערי תורה המיוחדים לתורה" לא לומדים לימודי מלאכה. כאמור, בפועל היו אלה אכן שני מוסדות נפרדים, כפי שעולה מכל המסמכים הנ"ל, ומאגרתו זו של הרב ניכר שהפרדה בין המוסדות היתה בהכוונתו של הרב.

23 אצ"מ 181-2592.S

24 אצ"מ 228-2446.S

25 אצ"מ 422-2488.S

26 הכוונה גדול באיכות, שהרי מדובר ב-20 תלמידים בלבד.

27 אגרות הראיה, אגרת רמ.

מטרות הקמת בית המלאכה

רואים אנו במקורות הנ"ל גם את מטרות בית המלאכה לדעת הרב: "לגדל בעלי מלאכה בלתי בורים מתורה ויראה, שלא יביטו על דרכי היהדות כ'גויים גמורים'²⁸, וכן כדי שיתן "כבוד לשלומי אמוני ישראל, להודיע לכל שהננו חפצים בבנין הארץ המעשי'²⁹.

את ההכרח בהעמדת אנשי מלאכה ועשייה המודרכים בדרכה של תורה מבאר הרב באגרת נוספת³⁰:

שכיון שכל המתחנכים תחת ידי בעלי תורה ויראה אינם מתכשרים ללכת עם החיים, לא מצד ידיעותיהם ולא מצד הנהגתם ונימוסיהם, ממילא נעשים הם בגודלם לאנשים חלשים, נמוגי רוח, ומוטלים על הציבור, וההולכים בדרך ההרס הולכים ע"י זה ומתחזקים במפעליהם אע"פ שסופם הוא הריסה מוחלטת, המורגש יפה למי שיש לו עין צופיה³¹.

וכך כתב הרב גם במכתב ברכתו ל"שערי תורה"³²:

מחשבה זו מתאימה עם מעשה המפעל הגדול של "שערי תורה", ובית המלאכה אשר נסמך לו, המשתדל להמציא לנו על אדמת קודשנו מעבר מזה בנים נאמנים, ששרידיהם יהיו ת"ח הגונים ויקרים, ממולאים באור תורה ויראת שמים במידה נכונה, ומעבר מזה שגם החלק ההמוני, המסוגל להיות עובד במלאכה, יהיה גם הוא אמון על ברכי תורה וריח יראת ד', בהיותו מעורב בכל עת לימוד המלאכה עם יראי ד' ות"ח מצוינים... מבית גדול זה נוכל לקוות שיצאו לנו, לבד טיפוסי בני תורה דגולים, גם טיפוסי בני-המון נאמנים לד' ולעמו, אשר יהיו מסוגלים להיות חטיבה אחת עם ת"ח העולים במעלות הקודש"...

ובמכתבי חיזוק נוספים:

על כן רבה היא פעולת ישרי לב אשר ליד המוסד שערי תורה, שפה ארץ הקודש ימצא מקומו לחנך ילדי ישראל בתלמוד תורה כל אחד על פי כשרונו, נפתח בהשתדלותם גם כן מחלקה לבית מלאכה...³³

28 אגרות הראיה, אגרת נט, עמ' סו-סז

29 אגרות הראיה, אגרת קכה

30 אגרות הראיה, אגרת קלו

31 על כך כתב הרב רבות, ראה למשל אגרות הראיה, אגרות קמד, תתצ, ועוד.

32 מאמרי הראיה, עמ' 516

33 מאמרי הראיה, עמ' 517

והרב מדגיש שזה לתלמידים שמוכרחים לצאת לעבודה גשמית:

מאוד חפצתי... לשכלל את בית המלאכה ולחנך במלאכה את התלמידים שהם לפי מהותם מוכרחים לצאת לעבודה גשמית, כמטרתנו הקדושה מאז להעמיד לנו חיל גם מבני ההמון שיהיו אמונים על ברכי תורה ויראת שמים³⁴.

ועוד, ובהדגשה שהדרך לכתחילה היא דווקא בלימוד שכולו קודש:

אע"פ שהנני חוזר ומכריז תמיד, שאנו צריכים להחזיק ג"כ בכל כח ועוז במוסד כזה שיהיה מכוון לפי האופן העתיק ממש, בשביל אבות ובנים כאלה הדורשים באמת דוקא חינוך כזה. והפשוטים שבילדים כאלה צריכים אנו לחזק במלאכה המחיה את בעליה, ומרחקתו מגזל ומכל שפלות³⁵.

עדות היסטורית על מטרתו זו של בית המלאכה עולה גם ממכתבו של ר' זלמן בן טובים, בנו של ר' יצחק אייזיק בן טובים ממייסדי בית המלאכה:

אני רוצה לציין רק את העובדה האמיתית, שהדחיפה הרוחנית הראשונה ליסוד בית המלאכה ביפו נתן מר אבי העסקן ר' יצחק אייזיק בן טובים ז"ל, שבתור אחד ממייסדי המוסד ת"ת שערי תורה ביפו ומנהליו, ו"הרוח החיה" בו במשך שנים רבות, תמיד הגה את הרעיון שנחוץ ליסד בית מלאכה ע"י ('על יד', ואולי 'על ידי'. מ"א) הת"ת, שבו יוכלו להתחנך אותם התלמידים שאינם יכולים להתמסר רק ללימודי התורה, כדי שילמדו מלאכה המפרנסת את בעליה, ובכל חוברות הדין והחשבון שהיה מר אבי מפרסם על הת"ת. שערי תורה היה מדגיש את הצורך במוסד בית מלאכה שיהיה סניף להת"ת. וסוף סוף זכה בחייו לראות את משאת נפשו יוצאת מן הכח אל הפועל, ובית המלאכה נוסד, והוא מתקיים זה שנים רבות, וכבר הוציא מחזורים רבים של מכווננים (=מכוונאים) ונפחים משכילים נאמנים לתורה וליהדות המסורתית, שעבודות ומלאכות מחשבת שלהם בברזל ופלדה, ביחוד קופות הברזל של בית המלאכה המשמשות בבתי מסחר ובנקים גדולים בא"י, נתפרסמו לשבח בכל הארץ...³⁶

בספר הזיכרון שערך הרב מימון לזכרו של הרב, מציין הוא כי:

בעיות החינוך העסיקו אותו ביותר, מכל הבעיות הגדולות האחרות המסורות לליבו. חפצו ומטרתו העיקרית אמנם היה החינוך התורני-החרדי הנהוג

34 אגרות הראיה ד (מהדורת תשע"ח), עמ' תקכב-תקכג.

35 אוצרות ראיה ד, עמ' 163.

36 החרש והמסגר בירושלים, מאת פנחס בן צבי גראייבסקי, שנת תר"ץ, עמ' ל, וראה גם "מסילה חדשה", עמ' 324.

בישיבות בגולה. בכיוון זה כיוון את פעולתו בישיבת "שערי תורה" ביפו, שהתאמץ להעלותה למדרגת ישיבה גדולה... ברם, יחד עם זה הבין שלא כל אחד יכול להקדיש את בניו רק לתלמוד. לכן יסד על יד ישיבת יפו גם "בית ספר למלאכה" - ללימוד מלאכת המסגרות והנפחות (שנת תרס"ז), זה המוסד הקיים ומתפתח גם עכשיו תחת פיקוח המזרחי³⁷.

ראוי לציין, שעצם הקמת בית מלאכה שכזה לצד תלמוד תורה הוא דבר שהיה קיים עוד לפני הקמת תלמוד תורה "שערי תורה", וממילא אין להסיק מהקמת בית מלאכה שכזה מסקנות חינוכיות-רוחניות, ואין לראות בו משום תפנית דרמטית בעולם התורה. עדות על קיומם של בתי מלאכה שכאלה, בהם למדו רק מקצת מהתלמידים, יש כבר שנים קודם לכן, וגם בחוגי היישוב הישן בירושלים על אף התנגדותם ללימודי חול, כך שאין לראות בהקמת בית מלאכה שכזה פריצת דרך חינוכית, והוכחה לרצון הרב להכניס לימודי חול או לימודי מלאכה למוסדות התורה. וכך כותב רבה של ירושלים הרב שמואל סלנט ביחס לת"ת "עץ חיים": "...נכון ליחד מחלקה מיוחדת מחניכי הת"ת שאינם רואים ברכה בלימודם, שיתלמדו תורה ומלאכה בדרך התורה והיראה, וטוב תורה עם דרך ארץ"³⁸, ולמכתב זה הצטרף גם הרב חיים ברלין.

גם הרידב"ז, ר' יעקב דוד וילובסקי מסלוצק, רבה של צפת, ביקש מהרב יונתן בנימין הורביץ, מייסד בית המלאכה ב"עץ חיים", לפתוח גם בצפת מחלקה למלאכה כאשר יסדתי בצפת אולפנא רבתא, ישיבה לאברכים גדולי התורה, ותלמוד תורה בעד בני הנעורים יותר ממאתיים נערים, וידוע כאשר לא כולם יזכו לכתר התורה, ומהראוי שהמוכשרים בעלי כשרונות יהיו ת"ח בישראל, אבל שאינם מוכשרים לתורה המה קרח מכאן ומכאן, על כן אבקש מכבודו נ"י בצדקתו אולי יהיה לעזר לנו להקים סניף להת"ת לבעלי מלאכות, שילמדו הבחורים אומנות ומלאכה שמחיה את בעליה...³⁹

סיכום

תלמוד תורה "שערי תורה" הוקם עם ראשית הקמת היישוב היהודי ביפו, ומשעה שהרב הגיע לארץ המוסד הונהג רוחנית על ידו. כשנתיים לאחר הגעתו ארצה הוקם בית המלאכה בהסכמתו של הרב. בית המלאכה הוקם לצד התלמוד תורה ולא כחלק

37 "אזכרה" א, תרצ"ז, עמ' קי, מופיע גם בספר "חיי הראי"ה", עמ' רעז-רעח.

38 "האיש על החומה" ח"ב, ירושלים תשל"ג, עמ' 226-227. ראה גם "הדרום" ז, תשי"ח, עמ' 123.

39 "האיש על החומה", שם.

אינטגרלי ממנו, ולמדו בו רק מקצת התלמידים, כ-10% בשנת תר"ע ולעיתים אף פחות. בית המלאכה היה מיועד רק לתלמידים שהיה להם קושי להשתלב בסדר היום הרגיל של התלמוד תורה, או שיש לחשוש שיגדלו להיות בעלי מלאכה רחוקים מתורה. כפועל יוצא, הרב ראה בו ערך גם בשדר של השתלבות בבניין הארץ ומניעת נחשלות רוחנית. בתי מלאכה כאלה, שהוקמו לצד תלמודי תורה, היו גם בעבר וביישוב הישן, ואין להסיק מכך דבר ביחס לדעתו של הרב על שילוב לימודי חול או לימודי מלאכה במוסדות התורה. רוב-ככל תלמידי התלמוד התורה לא למדו בבית המלאכה והיו "מיוחדים לתורה", ואותם מגדיר הרב כמובילי הנצח של עם ישראל, וכי "דוקא מבית המדרש העתיק וממתמידיו תצא תורה ואורה לישראל".

כשרות בפורים

סיפר הרב יהושע בן מאיר שליט"א: "פעם ישבתי בביתו של מו"ר הגרש"ז אוירבך זצ"ל בשושן פורים, ונכנס איזה נער מהשכונה [שערי חסד שלפני עשרות שנים] שהיה נראה שבא מבית שאינו מקפיד ביותר בדברי הלכה, והביא עוגה [מאפה בית] ויין למשלוח מנות. הרבנית ע"ה הניחה את משלוח המנות על השולחן בכניסה, והרב קרא לנער וכיבד אותו בחפיסת שוקולד [כך היה עושה לכל הילדים שהביאו אליו משלוח מנות], וכשיצא הנער הרבנית נתנה לו משלוח מנות חזרה. לאחר זמן הגיעו שני ילדים שאמרו שהם הנכדים של הגאון הרב יצחק יעקב וייס [בעל שו"ת 'מנחת יצחק', שזו הייתה שנתו הראשונה בירושלים], ואמרו שהסבא שלח משלוח מנות לרב. הרבנית הניחה את משלוח המנות על השולחן, והילדים נכנסו לרב. הרב שאל אותם מה הם לומדים ונתן לכל אחד חפיסת שוקולד, וכשיצאו הרבנית נתנה להם משלוח מנות חזרה, ובה גם העוגה שהביא הנער הנ"ל. הרב ראה שאני תמה, ושאל אותי מדוע. אמרתי לו בהיסוס 'כשמביאים משלוח מנות מהרב אוירבך סומכים על חזקה של חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, האם הרבנית יודעת על הכשרות של העוגה שהיא שלחה עתה לבית הרב וייס? הרב השיב לי: 'אתה יודע למה שולחים משלוח מנות?' אמרתי לו 'כי כך כתוב במגילה'. הוא חייך ואמר 'כן, אבל למה תיקנו כך חז"ל? בגמרא [מגילה ז, ב] קוראים לזה מחלפי סעודתייהו, זאת כי המן הרשע אמר עלינו שאנחנו עם מפוזר ומפורד, זה אוכל רק בד"צ, וזה רבנות, וזה בית יוסף וזה הרב מחפוד. הם לא אוכלים אחד אצל השני. אבל אנחנו משיבים להמן - אצלך אנחנו לא אוכלים. כוס יין שרק נגע בו המלך אנו שופכים ומדיחים עשר פעמים. אבל בתוכנו אנחנו עם אחד, כולנו ביחד'... לאחר שנים סיפרתי את זה לאחד מבניו של מו"ר זצ"ל, והוא אמר לי שהם באמת מצאו פתק מהרב זצ"ל בין הניירות שלו שבו היה כתוב 'בפורים לא להקפיד על הכשרים', ועכשיו הוא מבין את הפתק. אמנם בהליכות שלמה לא נדפסו הדברים, וחבל"

(דברים דומים נמצאים בספר 'עלהו לא יבול' כרך ב עמ' רמח)